

LBRIS

We know
books

RENATA TATOMIR

ANTICHITĂȚI EGIPTENE

Cinci milenii de egiptologie

2



EDITURA UNIVERSITARĂ



UNIVERSUL ACADEMIC

CUPRINS

TIPURI ȘI CATEGORII DE ANTICHITĂȚI (II)

NECROPOLELE	9
Necropola de la Umm el-Qaab (Umm el-Gaab)	22
Necropola de la Meidoum	23
Necropola de la Dahshur	26
Necropola de la Saqqara	27
Necropola de la Giza	42
Necropolele din Valea Regilor și Valea Reginelor	51
Valea Regilor	51
Valea Reginelor	66
Mormintele thebane	68
Deir el-Medina: necropola lucrătorilor mormintelor	70
Mormintele necropolei	74
Necropola de la Tanis	78
PRACTICI FUNERARE	81
Etapale rituale ale practicilor funerare	82
Mumiile și mumificarea	85
Tehnici de mumificare și tipuri de mumii	87
Mumia ca artefact	91
Osiris, mitul și cultul său. Originile legendare ale mumificării	92
Istoria tehnicilor de mumificare egiptene antice	98
Mumiile de animale	105
Proprietățile și utilizările natronului	111
Scurt istoric al studierii mumiilor	113
Utilizări ciudate ale mumiilor egiptene	115
Mumii egiptene celebre	120
Sarcofagul, sicriul, cartonajul și masca funerară	135
Categoriile de containere pentru corpul defunct și dimensiunea lor elitară	135
Terminologie	137
Dimensiunea magico-religioasă a containerelor pentru mumii	138
Funcțiile containerului pentru corpul defunct potrivit credințelor egiptene	139
Statuile funerare	154

Textele funerare	156
Cărțile funerare din Regatul Nou	161
Servitorii magico-funerari (shabti / ushabti / shawabti)	165
Machete pentru Viața de Apoi	169
Amuletele	178
<i>Perioada Predinastică</i>	182
<i>Perioada Dinasticului Timpuriu</i>	183
<i>Regatul Vechi</i>	186
<i>Prima Perioadă Intermediară</i>	188
<i>Regatul de Mijloc</i>	189
<i>Regatul Nou</i>	190
<i>A Treia Perioadă Intermediară</i>	192
<i>Perioada Saită</i>	192

TEHNOLOGIA EGIPTEANĂ ÎNTRE TRADIȚIE ȘI INOVAȚIE

CERAMICA ȘI FAIANȚA	201
Ceramica	201
<i>Prepararea argilei și formarea vasului</i>	206
„Faianța” egipteană: tehnologie și producere	209
Sticla egipteană – tehnologie și producere	220
Tehnologia ochilor intarsiati	225
Minerale, metale și metalurgie	234
<i>Cuprul</i>	238
<i>Aurul</i>	241
ÎN LOC DE „ÎNCHEIERE”	249
BIBLIOGRAFIE	251

NECROPOLELE

Egiptul de astăzi oferă imaginea unui stat plin de viață, cu particularități exotice și o populație numeroasă, ancorată într-o varietate de tradiții culturale și religioase. Pe baza uriașei cantități de artefacte antice, cu reprezentări din toate aspectele vieții individului de acum cinci milenii, de pe malurile Nilului, se poate reconstitui viața cotidiană, cu nimic mai prejos decât cea actuală. Paradoxal, poate, dar nicăieri în altă parte nu este mai pregnantă celebrarea bucuriei de a trăi decât în mormintele egiptene. În multe dintre acestea, într-o cromatică încă efervescentă, conservată în bună măsură, reliefurile și statuaria din calcar pictat, ori doar picturile murale, redau, într-o manieră eternizantă, momente din viața cotidiană. Pentru omul egiptean mormântul era un adevărat accelerator al nemuririi, care, de-a lungul celor peste trei milenii de civilizație, devenise, în cele din urmă, accesibilă oricui. Mai exact, oricui știa să respecte setul de ritualuri esențiale. La nivel arheologic, săpăturile au dat la iveală o mulțime de necropole, atât ale particularilor – membri ai elitei, ai artizanilor, ai diferitelor categorii de lucrători etc. –, cât și ale regalității, cantitatea de artefacte creând perspectiva unui uriaș cimitir care „mustește” de viață eternă.

Faptul că au supraviețuit până astăzi atât de multe morminte din Egiptul faraonic reflectă percepția locuitorilor asupra existenței umane, în contextul eternelor cicluri ale cosmosului. Timpul petrecut în viața pământească de către un bărbat sau de către o femeie era înțeles mai degrabă ca o scurtă fază, care trebuia să fie urmată de un alt tip de viață, mult mai important, o viață care va fi durat pentru totdeauna. În această viață de după moarte, morții cei renăscuți în planul unei lumi invizibile viilor vor fi obținut accesul la acele părți ale cosmosului unde existau zeii, dar ei vor fi locuit, de asemenea, pe pământ, în mormintele lor, rămânând astfel parte integrantă a comunității mai largi și având capacitatea de a se mișca liber între lumea viilor și cea a morților. Mormântul era punctul de contact dintre aceste sfere. În consecință, toate mormintele egiptene îndeplineau două funcții esențiale. În primul rând, ofereau un loc sigur de odihnă pentru corp; în al doilea rând, serveau ca locație principală pentru activitățile cultului considerate necesare pentru menținerea aspectelor spirituale ale individului: ritualuri de hrănire, renaștere, comemorare și protecție.¹

Încă din Epoca Neolitică vechii egipteni și-au îngropat morții în cimitire, iar în cele din urmă în jurul mormintelor și în legătură cu acestea s-a dezvoltat un elaborat cult funerar. Din aceste motive, necropolele au apărut în sensul de zone privilegiate de expunere monumentală (și artistică) și, în consecință, ele sunt printre cele mai proeminente situri arheologice ale Egiptului faraonic.

¹ Taylor, J.H. 2015, „The Egyptian Concept of a Royal Necropolis”, în Donald B. Redford, Kent Weeks (Eds.), *The Oxford Handbook of the Valley of the Kings*, Oxford, Oxford University Press, pp. 41-53, 41-42.

Atrasă de bogăția acestor situri, cercetarea egiptologică a tins să se concentreze asupra mormintelor și cimitirelor, neglijând astfel alte aspecte ale înregistrării arheologice, în special așezările. Acest deficit în cunoștințele pe care le avem rezultat dintr-o astfel de atitudine este resimțit din ce în ce mai acut, în consecință este recomandabilă încercarea de evaluare mai echilibrată a materialului arheologic de care dispunem. Totuși, în acest caz specific nu se poate nega importanța sectorului funerar ca trăsătură inerentă a culturii faraonice.

Informațiile prosopografice și istorice ce decurg din inscripțiile provenite din mormintele regilor și elitei sunt cruciale pentru înțelegerea compoziției aristocrației, organizarea administrației, precum și a multor altor aspecte ale funcționării societății. Construcțiile și decorarea lor se impun ca cele mai frumoase exemple ale artei faraonice; scene ale activităților cotidiene pe pereți oferă reprezentări pline de viață ale Egiptului antic. Recuperarea și înregistrarea acestor monumente a fost întotdeauna o prioritate în arheologia din Egipt.

În ceea ce privește terminologia, se impun câteva precizări referitoare la diferența dintre *cimitir* și *necropolă*, ambele denumiri găsindu-se în lucrările științifice, uneori desemnând aceleași sit-uri. Deși cercetarea anglo-saxonă suprapune frecvent acești termeni cu privire la aceleași grupuri de morminte, *cimitir* și *necropolă* nu sunt, totuși, sinonime. Necropola este un vast cimitir care a beneficiat de un proiect specific, destinat unui scop anume, cu morminte monumentale elaborate. Numele provine din termenul elin νεκρόπολις, necropolis, cu sensul de „oraș al morților”. Termenul, de obicei, presupune un loc de înmormântare separat, la distanță de oraș, spre deosebire de mormintele din cimitirele din interiorul orașelor, în care nu se făcea distincția de statut între proprietarii mormintelor, acestea din urmă fiind locuri în care defuncții sunt doar îngropați, fără a deține monumente exterioare sau interioare.

Necropolele elitei sunt vaste situri, iar mormintele individuale sunt adesea foarte complexe, așa încât explorarea lor este departe de a fi completă. Chiar și sit-ul de la Giza, care a fost săpat sistematic în ultimele decenii ale sec. XX, este departe de a fi epuizat. Iar sit-uri precum Saqqara și necropola de la Theba sunt încă și mai puțin investigate sistematic.

Deși pentru arheologii atrași de dimensiunile artistică și epigrafică cimitirele populației obișnuite prezintă mai puțin interes, totuși, încă de la sfârșitul sec. XIX, datorită săpăturilor lui W.M. Flinders Petrie din 1895, potențialul lor științific a fost pus în valoare pentru întreaga epocă a preistoriei egiptene. Petrie a săpat cimitirele de la Naqada și Balas. În 1910, George Reisner a dat la iveală, prin săpături în cimitirele de la Shellal, lângă Aswan, existența mai multor culturi nubiene indigene. O mare parte a muncii arheologie a fost realizată în siturile cimitirelor egiptene antice, cu atenția dedicată predominant mormintelor individuale sau claselor de obiecte și cronologiei lor și mai puțin în ceea ce privește studierea acestor cimitire în sensul de entități coerente cu rol important în viața culturală a comunității și cu semnificație antropologică. Reisner a remarcat, însă, importanța acestui aspect în a sa analiză de pionierat a cimitirului din Regatul Vechi de la Naga ed-Deir (vis-a-vis de Abydos), săpat între 1901-1902. El a încercat să reconstruiască compoziția socială a comunității

provinciale pe baza cimitirului, comparând situația culturală a acestui sit îndepărtat din Egiptul de Sus cu necropolele contemporane ale elitei. Iar această inițiativă exemplifică potențialul datelor oferite de cercetarea unui cimitir pentru a elucida diferențierea internă a culturii faraonice de-a lungul dimensiunilor socială și geografică.

De regulă, mormintele erau situate în proximitatea așezărilor pe care le serveau și erau grupate în cimitire.² Acest tip de coagulare fizică este o caracteristică a culturii egiptene care a marcat întreaga perioadă faraonică; iar termenul grecesc care este acum aplicat, la modul general, unui astfel de grup – *necropolis* (necropolă) – este potrivit, din moment ce adeseori acolo erau depuși membrii decedați ai întregilor comunități, iar, în aranjamentul lor intern, reflectau ierarhia socială a celor vii.³

Cimitirele egiptene erau situate în regiuni liminale, în principal pe marginea deșertului, exact dincolo de prețioasa regiune cultivabilă. Se credea că aceste zone marginale sunt intrările pe tărâmul supranatural, guvernate de zei. Statutul lor este bine transmis chiar de către vechiul termen egiptean pentru „cimitir”, *kheret-netjer* (xrt-nTr), literal, „ceea ce aparține (= proprietatea) zeului” – sensul, așadar, neavând nicio conotație propriu-zis funerară, ci extra- (sau supra)mundană. În acest context, la origine, cuvântul „zeu” – în egipteană, *netjer* (nTr) – se pare că îl denota chiar pe rege, prin intermediul căruia era acordat privilegiul înmormântării oficiale persoanelor de rang înalt.⁴ Ceva mai târziu, însă, acest termen a început să fie interpretat ca o referire la divinități considerați „stăpâni ai necropolelor”, precum Osiris, Anubis sau Sokar, care au fost percepute ca deținând autoritatea asupra ținutului morților.⁵ Alți termeni comuni accentuează această interpretare pentru necropole sau pentru părți ale acestora, cum ar fi tA-Dsr (“pământul [retras / izolat] sacru”) și RA-stA.w (“începutul coridoarelor” – subterane), asociate în particular cu Anubis, respectiv cu Sokar și cu necropola de la Memphis.

Potrivit idealului funerar egiptean, cimitirul trebuia situate pe marginea Deșertului Occidental, adică în regiunea unde apunea soarele, astfel încât, de regulă, cimitirele erau situate predominant pe malul occidental al Nilului; „Occidentul” și „Frumosul Occident” erau circumlocuții obișnuite pentru „necropolă”, locul înmormântării, așa cum a fost și „Orizontul Eternității”. Încă de la o dată timpurie Orizontul a devenit un puternic simbol al tranziției și renașterii, iar ideea că viața de apoi era eternă a constituit o motivație decisivă pentru construirea mormintelor din materiale durabile (de preferință, piatră) – de aici rata relativ ridicată de supraviețuire a mormintelor, în comparație cu locuințele pentru cei vii, realizate din material nepermanente. Din aceste motive, necropola făcea parte dintr-un model metafizic

² S-au găsit, însă, în mod regulat, în interiorul așezărilor și depuneri de infanți și copii de vârste foarte mici, – adesea depozitați în chiupuri – aceștia fiind asociați cu credințe speciale. Cf. Seidlmayer, S. J. 2001, „Necropolis”, în *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt* (D. B. Redford, editor), vol. II, Oxford, pp. 506–512, 511–512.

³ *Ibidem*, 507.

⁴ Taylor, *ibidem*, 42.

⁵ *Ibidem*, 511.

ideal tripartite al lumii, care cuprindea cerurile, pământul și necropola, i.e., zeii, oamenii vii și defuncții, fiecare cu lumea (universal) său. În sens de „lume de dincolo”, necropola contrasta cu tărâmul celor vii (tA-pn, „acest ținut”; tp-tA, „[a fi] pe acest pământ”). Necropola era tărâmul pe care defunctul „trăia” – în sensul de clasă de ființe, împreună cu zeii și oamenii. În acest sens, cimitirul în calitate de locație era tocmai intrarea într-un tărâm de dincolo, cu dimensiuni cosmice.

Multe necropole – și, în fapt, toate necropolele regale – se conformează idealui de localizare în zona occidentală, dar trebuie precizat că la fel de multe nu respect acest criteriu de localizare. În consecință, cimitirele se găsesc deopotrivă pe malurile răsăritean și apusean al văii, limitate în mod natural la sit-uri la care nu ajungea inundația anuală a Nilului. Erau preferate locurile din proximitatea așezărilor. Doar în anumite cazuri era acceptată o distanță mai mare între așezare și necropolă, legate în special de satisfacerea unor cerințe tehnice sau de localizare. De pildă, începând cu ultima parte a perioadei Regatului Vechi, pentru mormintele tăiate în stâncă destinate elitei au fost alese sit-urile de pe coastele munților deșertului, de preferință poziționate și orientate astfel încât să „privească” în direcția teritoriul cârmuit cândva de proprietarul mormântului. În schimb, pentru cimitirele regale, de piramide, ale Regatului Vechi sit-urile erau selectate pentru a permite accesul la cariere și ocupau poziții impunătoare, precum platourile deșertice de la Giza sau Abu Rowash. Deoarece aceste necropole se aflau la o distanță considerabilă de reședințe, s-a impus fondarea de așezări pentru a permite locuirea acelor categorii de indivizi asociați cu necropola, având atribuții administrative, de construcții ori mentenanță.

În ansamblu, cimitirele oferă cea mai valoroasă informație despre structura așezărilor egiptene antice și, în particular, despre distribuția grupurilor sociale de-a lungul țării. Dar strânsa asociere dintre așezare și cimitir nu implică idea că grupul îngropat într-un cimitir este identic cu populația din așezarea învecinată. Mai degrabă, este evident că accesul la un cimitir putea depinde de statutul și afilierea sociale, iar dovezile arheologice atestă existența proceselor selective. În mod normal, cimitirele elitei erau inaccesibile înmormântării oamenilor de rând. Pe de altă parte, există cimitire destinate strict depunerilor de copii. O altă trăsătură foarte obișnuită în cimitirele egiptene era aceea a reprezentării inegale a sexelor.

În ceea ce privește tipurile de cimitire, trebuie mai întâi precizat faptul că, de regulă, necropolele nu erau îngrădite și nu existau niciun sit de cult sau templu anexat acestora. Din punct de vedere arheologic, siturile cimitirelor pot fi clasificate după situația lor geografică și după tipurile de morminte care le ocupă.

În Epoca Preistorică cimitirele erau întinse pe teren plat, în locuri în care straturile de rocă moale, pietriș sau nisip compactat permiteau săparea mormintelor. Mormintele erau împrăștiate informal pe teritoriul disponibil și, probabil, marcate la suprafață de mici tumuli. Astăzi, însă, stratul de la suprafață este erodat în mare parte.

Un tip special de cimitir al elitei societății a apărut în a doua jumătate a mileniului IV î.e.n., în apropierea orașelor emergente din Egiptul de Sus, precum Hierakonpolis, Naqada și Abydos. Aceste cimitire erau rezervate membrilor celui mai înalt nivel al societății locale. Din această categorie de necropole face parte și cimitirul de la Abydos al primei dinastii regale egiptene.

Pentru egiptenii antici, movilele care acopereau mormintele protodinastice trebuie să fi reprezentat o imagine a movilei primordiale, acel pământ fertil din care se dezvoltase întreaga creație. Potrivit aceluiași principiu, preoții „plantaseră” corpul regelui defunct în movila de pământ a mormântului său și se credea că acesta va învia exact așa cum se iveau noile mlădițe pe prima movilă de pământ. La Hierakonpolis⁶ se găsește cea mai veche asociere dintre rege, prima movilă și Horus, zeul regalității. Dovezile arheologice indică faptul că a fost un important centru predinastic, poate chiar un fel de capitală a Egiptului de sud. Către începutul Dinastiei I (cca. 2900 î.e.n.) așezările dispersate de-a lungul deșertului inferior și în amonte, în Wadi Abu Suffian, valea care taie culmile deșertului înalt, s-au coagulat pentru a forma orașul împrejmuit cu ziduri Nekhen.

În unul dintre colțurile orașului se găsește o incintă încnjurată de ziduri din cărămizi din lut nears, în interiorul căreia se află cea mai veche movilă de templu, cunoscută din Egipt. După toate probabilitățile, se pare că aici își au originea conceptele fundamentale ale regalității divine din Egiptul antic.⁷

În perioada Regatului Vechi mormintele au fost acoperite de mici *mastaba*-le. Cimitirele orașelor provinciale importante sunt considerabil de extinse. Totodată, începe să se facă simțită prezența unei elite locale ai cărei membri sunt înmormântați în mari morminte de tip *mastaba*, iar locuri precum Edfu, Naga ed-Deir și Qau ilustrează bine maniera în care aceste construcții importante alcătuiesc un rând, ocupând cea mai vizibilă parte a cimitirului, în timp ce mormintele mai mici erau împrăștiate în fața sau în spatele acestor linii. Amplasarea acestor cimitire servea pentru a scoate în evidență rolul dominant al elitei în interiorul societății locale.

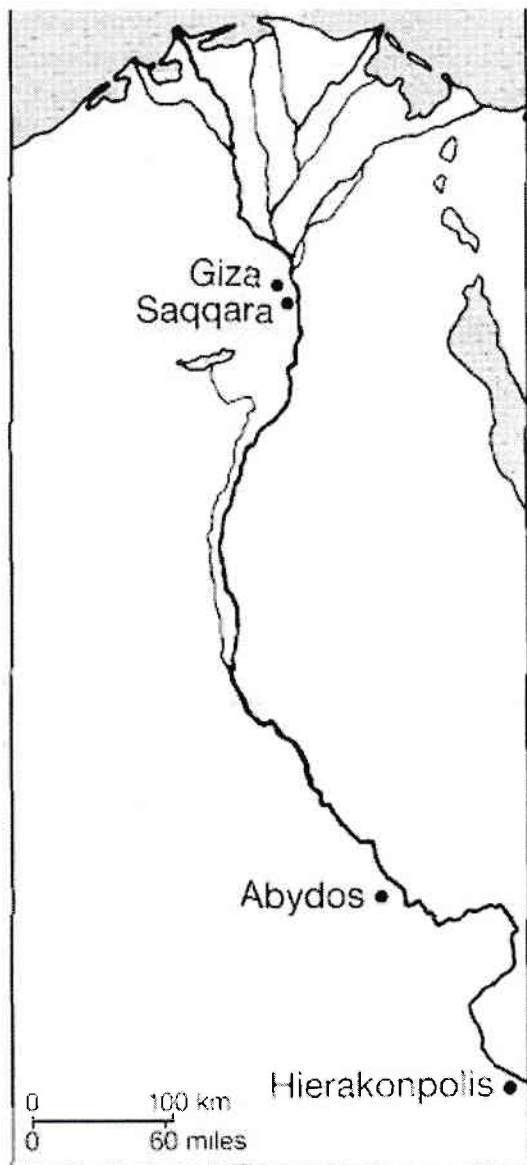
Un tip specific de necropolă s-a dezvoltat în timpul Regatului Vechi, în cimitirele curții regale din apropierea capitalei. Aici erau concentrate mormintele celor mai importanți oficiali, iar aceste sit-uri abundă în monumente de mare importanță artistică și epigrafică. Cimitirele de curte apar la începutul Dinastiei IV la Meidum, Dahshur și Giza. Acolo, complexe mortuare regale, i.e., mormintele membrilor familiei regale și ale oficialilor importanți, erau dispuse potrivit unui master plan comun. Acest principiu general de a uni elita conducătoare și după moarte, într-o necropolă monumentală centrată în jurul complexului mortuar al regelui en-titre, a rămas în vigoare de-a lungul întregii istorii faraonice și caracterizează structura cimitirelor capitalelor egiptene.

Inventarea mormintelor tăiate în stâncă în timpul ultimei părți a Dinastiei IV a avut un impact considerabil asupra aspectului necropolelor egiptene. În următoarea dinastie s-a dezvoltat un tip de mormânt adaptat condițiilor geologice ale Egiptului de Sus care a devenit rapid acolo modelul standard al mormintelor monumentale. Curțile și fațadele acestor morminte sunt tăiate în panta dealului, iar capelele și apartamentele

⁶ În greacă, „Cetatea / Orașul Șoimului” – simbolul zeului Horus -, localitate denumită în egipteana veche, Nekhen, moderna El-Kom el-Akhmar, „Movila Roșie”, situată în Egiptul de Sus, în apropiere de Aswan. Nekhen a fost capitala religioasă și politică a Egiptului de Sus la sfârșitul Predinasticului (cca. 3200-3100 î.e.n.) și, probabil, în timpul Perioadei Dinasticului Timpuriu (cca. 3100-2686 î.e.n.).

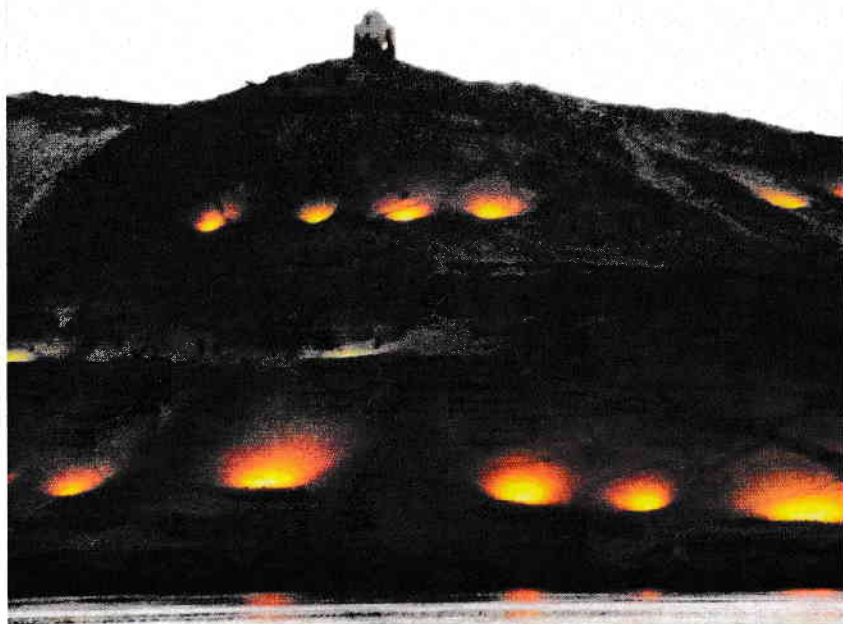
⁷ Lehner, M. 1997, *The complete pyramids*, London, Thames and Hudson, 72.

funerare sunt săpate în roca vie. Din această perioadă regiunile preferate de elita provincială pentru construirea mormintelor sunt coastele munților deșertului apropiați de Valea Nilului, care se prezintă de obicei în mai multe rânduri orizontale la jumătatea dealului, astfel încât să domine valea.



Hartă cu locațiile complexelor de cult din nord, Giza, Saqqara, și din sud, Abydos, Hierakonpolis⁸

⁸ *Ibidem.*



Aswan, mormintele nobililor. Sursa foto: Renata Tatomir

În perioada Regatului Mijlociu, planurile dezvoltate la sfârșitul Regatului Vechi au rămas în vigoare în tot Egiptul de Sus. La nivel arheologic se evidențiază pe de o parte, necropolele de morminte tăiate în stâncă ale elite locale, aflate în apropierea importantelor orașe provinciale, iar pe de altă parte, cimitirele de populației de rând, compuse din simple morminte cu puțuri, inițial acoperite de mici capele. Cimitirele de curte, din apropierea reședinței regale copiau tiparul din Regatul Vechi, dar nu la nivelul grandios inițial. Aici, în *mastaba*-le arhaice, anexate complexelor de piramide regale, au fost înmormântați cei mai importanți oficiali ai administrației. În Regatul de Mijloc un rol special l-a avut necropola de la Abydos. Importanța sa ca principal centru de cult al lui Osiris atrăgea o mulțime de oameni, nerăbdători să participe la festivalurile sale. Din acest motiv, în apropierea rutelor de procesiune folosite în acele momente, au fost grupate numeroase capele, inclusiv cenotaf-uri.

În timpul Regatului Nou a dobândit supremație necropola thebană. Încă de la începutul Dinastiei XVIII regi și membrii familiilor lor au început să fie înmormântați în Valea Regilor și Valea Reginelor, două zone foarte exclusiviste, ferite de a fi văzute din vale de primul lanț de munți ai deșertului. Aliniate de-a lungul marginii văii, templele mortuare ale regilor erau, simultan, altare dedicate cultului zeului Amun care aveau un rol important în festivalurile necropolei thebane. Sit-urile acestor temple precum și rutele procesionale utilizate în timpul festivalurilor au avut un impact important asupra locației mormintelor particularilor din necropolă. Acestea sunt în principal morminte tăiate în stâncă, unele decorate cu cele mai frumoase picturi care au supraviețuit din Egiptul antic.

În timpul domniei faraonului Akhenaten (cca. 1372-1355 î.e.n., cunoscut și cu numele anterior Amenhotep IV, din Dinastia XVIII) au fost demarate lucrările de construire a unei necropole la Tell el-Amarna, al cărei plan general îl copia pe cel al necropolei de la Theba. O a doua necropolă importantă, în principal de la sfârșitul Regatului Nou, se află la Saqqara, acolo unde oficialii asociați cu capitala de nord a Egiptului, de la Memphis, au fost înmormântați în morminte somptuoase cu aspect de templu. În Egiptul de Sus au fost găsite în câteva sit-uri mici grupuri de morminte tăiate în stâncă. În plus, există o serie de cimitire orășenești, în special în Nubia, în care sunt bine atestate deopotrivă morminte ale oficialilor provinciali de rang minor și ale populației orășenești.

În Perioada Târzie au continuat să se dezvolte necropolele importantelor centre politice ale țării, din Egiptul de Sus (sud) și Egiptul de Jos (nord), Theba, respectiv regiunea memphită și sunt atestate peste tot cimitire ale populației de rând, dar și morminte individuale decorate. Ca tip de cimitir, sunt foarte rare, însă,

În A Treia Perioadă Intermediară și Perioada Târzie, înmormântările membrilor casei conducătoare în interiorul incintelor templelor. Exemple atestate arheologic ale acestui obicei sunt mormintele regilor Dinastiilor XXI-XXIII de la Tanis, precum și mormintele din A Treia Perioadă Intermediară și din Perioada Târzie din fața templului de la Medinet Habu, din Theba Occidentală, în special acelea ale „consoartelor divine ale lui Amun”. La fel, urmașii Dinastiei XXIX sunt înmormântați în interiorul marelui Temenos al lui Ba-neb-djed de la Mendes și o situație similară este descrisă de Herodot pentru templul din Sais.

Necropolele au fost adesea utilizate pentru o perioadă de timp considerabilă, mai ales dacă deserveau mari comunități permanente și dacă în sit-ul respectiv existau morminte importante ale elitei. Din cauza acumulării de morminte în cursul timpului, deseori centrul ocupației s-a mutat treptat dintr-un loc în altul. Uneori, în urma acestui proces apar tipare vizibile de dezvoltare, ce pot oferi importante informații pentru stabilirea cronologiei arheologice a unui cimitir. Dar alteori se poate observa cum membrii familiei au dorit să fie înmormântați în proximitatea strămoșilor lor. De pildă, în mai multe cazuri fiii și-au construit mormintele alături de cele ale taților (de ex., necropola de la Giza a Dinastiei IV) sau chiar au ales să fie înmormântați în mormintele acestora. În câteva cazuri se pot distinge grupuri de morminte care se întind pe mai multe generații ale unei singure familii.

Necropolele erau instituții sociale complexe. În cazul membrilor elitei și al necropolelor reședinței regale, dreptul de a primi un mormânt și un cult mortuar depindea de rege. În realitate, însă, ambele depindeau de statutul și de mijloacele materiale de care depindeau decedații și familiile lor. Începând cu Regatul Vechi, a devenit o regulă ca un singur mormânt să fie folosit pentru îngroparea membrilor unei familii extinse de-a lungul mai multor generații, iar proprietatea mormântului a fost transmisă ereditar.

Un alt aspect important de care trebuia să se aibă grijă era asigurarea cultului mortuar al decedatului, cult care depindea, de regulă, de familia acestuia, în special de fiul cel mare. Dar la nivelul elitar al societății se obișnuia organizarea unui tip de

fundație care să garanteze în viitor asigurarea regulată de ofrande funerare. În acest sens, se stabilea o anumită valoare a proprietății care era atribuită în mod ereditar unui grup de preoți mortuari care, în schimb, vor fi oficiat cultul pentru decedat.⁹

Necropola concentra o avere considerabilă atât datorită resurselor cheltuite în mod regulat pentru construirea mormântului, cât și datorită donațiilor pentru cultele mortuare, astfel asigurând traiul unui număr considerabil de oameni: muncitori specializați care săpau mormintele, iar ulterior le decorau la cerere; ateliere care furnizau stelae, sarcofage și alte echipamente mortuare. Lucrătorii necropolelor, asociați în echipe, sunt găsiți în mod regulat în necropole, în diferite forme de angajare. Cea mai bine cunoscută comunitate de lucrători atașată unei necropole este satul de la Deir el-Medina din Theba occidentală, din timpul Regatului Nou. Principala lor sarcină era să sape, să construiască și să decoreze mormintele din Valea Regilor și Valea Reginelor, dar este bine atestat și faptul că manufacturau la cerere mobilierul și decorațiunile funerare din morminte.¹⁰ Deși acest grup special de lucrători locuia într-un sat separat din necropola thebană, probabil că alți lucrători, precum și preoții ce deserveau cultele mortuare trăiau în satele și orașele din proximitatea cimitirelor sau, în cazul necropolelor regale din Regatele Vechi și Mijlociu, în orașele anexate complexelor de piramide.

Necropolele se aflau sub administrație civilă. De pildă, în timpul Regatului Nou, cea thebană era sub supravegherea unui „primar al părții apusene a Thebei” care era, în același timp, șeful poliției necropolei. Totodată, din Regatul Mijlociu sunt atestate titluri ale persoanelor însărcinate cu securitatea necropolei, precum „Gardian al Necropolei”, ceea ce dovedește necesitatea protejării acestor zone de imixțiuni dăunătoare și, în extensie, statutul și importanța persoanelor cu astfel de îndatoriri.

Cultul funerar era strâns legat și de festivalul morților, *wag*, dar și de festivalurile religioase ale comunității – Anul Nou, festivalurile zeilor Thoth, Sokar, Min, Wepwawet, Anubis etc. Începând cu Regatul Mijlociu, documentele atestă această legătură dintre cultele funerare și cultele și festivalurile zeilor locali și templele acestora. De pildă, statui ale particularilor defuncți erau așezate în temple pentru a participa, în mod ideal la ritualul cotidian ale ofrandelor pentru zei. Între cunoscutele „festivaluri ale necropolei” cea mai completă documentație de care dispunem este pentru Festivalul Văii, celebrat în necropola thebană cel puțin începând cu Dinastia XII. Ceremoniile acestuia sunt reprezentate în decorațiunile murale ale mormintelor thebane, mai ales în timpul Dinastiei XVIII. În cursul acestui festival, imaginea zeului Amun din templul de la Karnak era purtată în procesiune festivă către malul occidental pentru a-i vizita pe zeii necropolei thebane și templele mortuare ale regilor. Cu această ocazie, activitățile cultice de la morminte atingeau punctul culminant, iar familiile se adunau la mormintele strămoșilor pentru a celebra

⁹ De pildă, o serie de contracte din mormântul nomarhului Djefaihappy de la Asyut, din Dinastia XII, atestă complexele aranjamente juridice cu privire la cultul său mortuar, între proprietarul mormântului, preoții templelor din Asyut și mai mulți oficiali ai necropolei. Cf. Seidlmayer *ibidem*, 510.

¹⁰ Valbelle, Dominique 1985, „*Les ouvriers de la tombe*”; *Deir el-Médineh l'époque ramesside*, Bibliothèque d'Études 96, Cairo.

festivalul prin banchete vesele, ceea ce exprima simbolic comuniunea dintre defuncți și cei vii.

O asemenea importanță acordată necropolei intrase încă din Regatul Vechi în atenția jefuitorilor și profanatorilor de morminte. Cele mai relevante relatări de care dispunem provin dintr-o serie de documente oficiale din Dinastia XX care se referă la investigații în mai multe cazuri de morminte regale despre care se raportase că fuseseră violate de hoți. Din aceste texte reiese clar faptul că jefuirea mormintelor era o trăsătură obișnuită în necropola Thebei occidentale în acea perioadă, iar dovezile arheologice atestă faptul că în multe cimitire fuseseră violate majoritatea mormintelor, mai cu seamă cele cu echipament funerar valoros. În cele mai multe cazuri jefuitorii fuseseră foarte bine informați despre configurația și conținutul mormintelor, iar furturile avuseseră loc la scurt timp după înmormântare. Din documentele existente reiese și faptul că, deși jefuirea mormintelor era considerată un delict penal, totuși ea era un fenomen regulat, astfel încât temerile de natură religioasă nu copleșeau mințile egiptenilor antici așa cum s-a presupus uneori. Totodată, se pare că protejarea mormintelor depindea în principal de interesul continuu al celor vii pentru cultul defuncților și pentru continuitatea revendicării dreptului de proprietate asupra mormântului a grupului de urmași supraviețuitori. Imediat ce un mormânt, din diverse motive, ieșea din rețeauă de procese sociale din interiorul comunității, el era supus unei rapide distrugerii.

La nivel metafizic și simbolic, concepția egipteană era că defunctul nu trecea în lumea de dincolo o dată pentru totdeauna. Într-un anume sens, el continua să locuiască în mormânt exact cum omul viu locuia într-o casă – de aici și efortul de a construi mormântul respectând tiparul unei locuințe terestre, cu toate funcțiile acesteia, pentru a-I oferi celui decedat confortul de care beneficiase în lumea terestră. De aceea, ritualurile funerare constituiau principiul de conexiune dintre cei vii și cei defuncți, iar mormântul înlesnea accesul la aceștia din urmă. Dar întrucât aparțineau unui alt tip de stare fizică (cea care, în lipsa unui termen cât mai apropiat care să-i descrie proprietățile fizice – poate fi denumită „spirituală”), decedații, în calitate de spirite invizibile, trebuiau să se miște liber în lumea de dincolo de viață, dar și să iasă din morminte pentru a vedea lumina soarelui (dătător de viață și al cărui parcurs, de la Răsărit la Apus, îl calchia viața terestră) și a vizita „locurile de ieri”. Astfel, necropola era deopotrivă un loc de tranziție în ambele direcții și de contact continuu între această lume și lumea de dincolo.¹¹

Înmormântarea conducătorilor era de o importanță excepțională. Regele poseda deopotrivă calități muritoare și divine, în calitate de fiu al lui Ra, zeul Soarelui, și de încarnare pământească a zeului Horus, fiul lui Osiris, dar ocupa și o poziție crucială, ca mediator între poporul său și divinități. În această paradigmă, rolul său nu se încheia odată cu moartea, pentru că, deși se credea că regele defunct fuziona cu ființa creatorului divin, totuși, acest suveran își păstra identitatea individuală, integrându-se,

¹¹ Seidlmayer, *ibidem*, 511.